

فان لم يجدوا في بيتهم شيئا من ذلك فليخرجوا من بيوتهم

ما فتناہ کیمبریش توفیق شیخ اطلق سعد فوجدہ فی اندامہ مخزق اہر گران بار ساء النایان



تبعه وحشي فال خير طيب عديم الظهور لوى عليه

در این زمجره کلام بنوم شجرت روغن

حکیم محمد اسماعیل ادام الله طله وعلاه بن عمده علمای عالمین و زبده حکمای
کاملین مرکز دائره تحقیق معدن جواهر تنقیق مقبول بارگاه عالیجاه علامه
حاج الحرمین المحترمین لوی حکیم محمد یعقوب رحمه الله سجال الغفران و
اسکنه فراویش الجنان برآرسمی ضیاضیای طبای حق پسند و حکمای
پایه بلند عرضه میدهد که یک سوال باین نص مقال چه فرمایند اطباء
اولی الابصار و ماهران فن طب که جوهر و مانع حساس است یا نه بحواله
کتاب طبیه رقم فرمایند بذیل جواب حکیم ابوسعید محمد عبد المجید خان از اطباء
و ملویه محموده الاخلاق که جوهر و مانع غیر حساس بالذات است علی الاتفاق
بغرض تصویب جواب بتمام است بعضی طلاب تجردت سراپا حکمت و حید
الخدای قریب الافاق افضل طبای عصر اکمل حکمای دهر استادی و
ملازمی عنونی حکیم محمد مجید الغیر لکهنوی لازالت شمس افاخته طالع
و انوار ارشاد و ساطعه رسیده منظور لطف تنقید اثر نگردید و انما التصویش نشاء
و جواب با صواب جدا گانه گماشتند من بعد قطع سوال با جواب سابق
و حال بملاحظه حکیم و الا نشان مفرز منظر حسین خان لکهنوی در آمده تشبیه
دیگر بر آورده که مفرز اصحاب بجرح جواب لاحق و تعدیل تحریر سابق برداشته

و انرا به برادرزاده خودشان مرزا عابد حسین خان نسبت ساختند و
به نفس نفیس تحت این جواب الطاهران هذا الجواب صحیح بلا ارباب
و مستحظ فرمودند و پائین آن مهر خود ثبت نمودند سپس آن جواب
بنظر این خادم الطلاب گذشته مطبوع طبع نحیف نگاشته و بعضی احباب
صادقین و طلبای فائقین از ملائذه جناب برادرم و استاد کرم استدعا
نمودند که دست را با قلم آستانانم در وادی تحقیق حق حقیق قبول
در آرای حکمای فحول و آرایم و غدری را اجابت نه فرمودند و لب بالجامع ^{ص ۱۱۱} انجاء
لشوه نذاچاره بغرض المهارق شرح و دفع جرح شرح از فضل عظیم غریبیم
این ساله موسوم به **غایة الاحسان فی شرح الآسان** ترتیب
دادم و در اصول اربعه فصول بناش نهادم و ما توفیقی الا باللّه و لا یجده
الاستعین الا **ایة فصل اول** در اثبات اختلاف بدانکه در احساس
جوهر و ماغ و دو مذہب اندیکی مذہب اطباء متاخرین مثل اکثر بشرح
قانون که بعدم حس جوهر و ماغ قائل شده اند و شیخ رئیس اگرچه در
قانون تصریح بعدم حس جوهر و ماغ نکرده چنانچه تصریح بعدم حس
عظام فرموده حیث قال فی شرح الاسان ولیس لشيء من العظام

حصن القبة الا الاسنان فان جالينوس قال بل التجربة ليست مدرك لما حث
 مگر شرح قانون تصریح بعدم حس منج کرده اند و بجانب شیخ روح نسبت نموده اند
 لاکن از کلام شیخ رئیس حساسیت و عدم حساسیت جوهر دماغ بطراحت ظاهر
 نمیکند و چنانچه جیلانی در ذیل قول شیخ قدیکون فی جوهر الدماغ نفسه میطر ارد
 قد عرفت ان جوهر الدماغ غیر حساس آه و بمقامی دیگر گفته الدماغ ان اخذ
 بمنع الخ فهو غیر حساس آه و قرشی گفته قد علمت ان جوهر الدماغ غیر حساس
 و ملا الفیس کرمانی تصریح بعدم حس جوهر دماغ در شرح الاسباب و العلائق
 و شرح سوخر القانون بر تعریف صداع کرده و کذا غیره من الالطباء المتأخرین مشایر
 التفصیل فلیرجع الی المطولات و هم مذہب اطباء متقدمین مثل جالینوس
 و تابعین او که قائل بحساسیت منج شده اند ای بالذات چنانچه حکیم لاثانی
 فاضل جیلانی در شرح معالجات قانون فرموده اما اللین فقد قال
 جالینوس ان السبب فیهم تشکله و استحالته بالتخیلات فان اللین
 اسهل قبولاً للاستحالات فانه لما جعل قبل جمیع ما یؤدی الیه الحواس
 اجمع و تخیل الصور المحسوسة و تصور المعانی المعقولة احتیاج ان یکون
 لثانی السهل النفاذ و انشئ اللین اسرع استجابة من الصلب آه و یل

اقوال طبائخ

اقوال طبائخ

صور محسوسه و تصور معانی مقوله بعینه ادراک است پس از کلام جالینوس
 ظاهر شد که دماغ درک است باز فرموده فمنذ ما يقوله جالينوس و اقول
 خلق لينا ليس سله تشكله بالشكال تخلفه و اما في التصورات قبول الاشباح
 و الخيالات فلا بل انما جعل لينا ليكون دماغه پس ازین کلام منکشف شد
 که نزد شیخ رئیس ثابت است که جالینوس بحس جوهر دماغ قائل است و
 اعترض علیه بعض الناطرين و سبخی دفعه فی الفصل الثانی انشاء الله
 اخر نرفا ترطره و صاحب زبدة الطب گفته اما جوهر فلین و سم و
 مزاجه بارد و رطب و منفعة قوايه می ان منطبق اثر المحسوس فیها بالسهولة
 فیدر که بسر عینه و ازین ظاهر است که جوهر دماغ حساس است و صاحب
 شفا، الاسقام و در تشریح دماغ گفته و منحه و سم لزج و انما جعل لينا ليدرك
 المحسوسات بسر عینه آه و ازین ثابت است که مخ درک است
 باز گفته و انما جعل رطباً لمعاناً لا يحث بكثرة الحركات انما الحركات الخفيفه
 است لیکون سهل الانفعال فی سهل انطباقه بما یتأدی الیه من الاشباح الحسیه
 و الخیالیه و سهل تصور المعانی المعقوله و ذلک لان الرطب سهل الانفعال
 آه ازین کلام هم حساسیت جوهر دماغ اطرست و سم فندک

وفروق الامراض كفتية ما الفرق بين الصداع الكائن لذكر احس الدماغ وبين
 الكائن لضعفه اما اشتراك هذين ففي الوجع وفي المحل واما افتراقهما ففي السبب
 والدليل اما في السبب فظاهر واما في الدليل فهو ان الكائن لذكر احس
 يتبعه صفات الحواس ولطافتها وصدور الافعال عن الدماغ وعدم ميل
 على آفة بها واما الكائن لضعفه فيتبعه كدورة الحواس ووجوده لائل توجب
 الضعف في ذلك ان الناس من انكر احساس الدماغ وتبقيده صحة ليصح حمل الفرق
 في ذلك على ما ذكره في كتابه من ان الاستدلال على نفاذ جوهرا في الدماغ حساس ست خلافا
 حاله في كتابه في علم طب في شرح اسباب وعلا
 فخر ليد صداع كفتية قوله اذا احس لهما الخ هذا الدليل صحيح على من يثبت
 على مذهب جالينوس فلا بد من دليل آخر واعترف بحدوث الالم في
 اعظم وجوه الدماغ آه اين عبارت لضعف است برات في شدن اين سبب
 وكلم فيه بعض الناظرين وسيجي جوابه في الفصل الثاني انشاء الله الوحيد و
 فاضل آمل في شرح كليات قانون وتعليم خامس كفته ان الاعضاء اما
 ان يكون لها حس وحركة كاعظم واللحم الغير الحساس او يكون ونهه اما
 ان يكون لها حس فقط او حركة فقط او حس وحركة معا اما لا حس فهو على

سبب
 في

نوعین احدیها می‌کون له حبش باطنی و الآخره حس ظنی هر دو الاول لایحتاج
 فی قبوله للحس الی عصب و هو الدماغ آه ازین عبارت اظهرست که در جوهر
 دماغ حس است باز گفته در بحث قوی فاما القوی النفسانیة فی التی سکنا و
 معدنها الدماغ و اجناس هذه القوی ثلثة منها قوی لفعل بها الدماغ بالفعلة
 و منها قوی لفعل بها الدماغ بالفعلة بتوسط الاعصاب آه و اگر گفته شود که ازین
 کلام حساسیت بالذات جوهر دماغ به ثبوت نمی رسد زیرا که ادعا شده است
 قوی میشوند نه بالذات گوئیم حس بالذات آنرا گویند که بواسطه قوی و
 عصب و دیگر خارجی چنانچه اعصاب حس که جمهور اطباء آنرا احساس بالذات
 گویند اگر چه حس آن بواسطه قوه حساسه است و جوهر دماغ نیز ازین قوه
 است پس اعتراض دارد و خواهد شد و سیاتی تفصیله فی الفصل
 انشاء الله تعالی و حکیم اسد علی ابن حکیم در ویش محمد در حاشیه شرح اسباب
 و علامات گفته قوله اذ احس اما هذا الدلیل صحیح علی مذہب الشیخ
 و اما علی مذہب جالینوس فلا بد من دلیل آخر و اعترف بحدوث
 الالم فی العظم و جوهر الدماغ و در تذکره ابن جنبل است و اما لطوبه فایده الاعصاب
 بالجواهر اللدن الرطب فان الاعصاب انما یصل الیها غذا و ما من الدماغ

وليس ايضا بسبب رطوبة تشكك بالتميلات فان اللين اسهل قبولاً
 للاستحالات آه وصاحب اكمل الصنعة وشرح كفته والدماغ جسم
 ابيض عديم الدم لين شبيه بالعصب اللين الا انه اربط منه وجبل
 كذلك لما احتيج اليه في الدماغ من سرعة التغير والاستحالة الى طبعته الا
 المحسوسة وعلامه وشرح كليات قانون فرموده واسيحي قال ان الذي
 بين لنا ان جميع الاعضاء لا يخلو عن حس وحركة ذاتيتين وكانت مختلفة
 في ذلك وازين هو ياشد كسيحي نيز در حساسيت جوهر دماغ تابع
 جالينوس ست زير كه جميع اعضا كفته ونم هم جملة اعضا ست واگر گفته شود
 جوهر دماغ كه عبارت از مخ ست عضو نيست چنانكه از كلام قرشي ظاهر ست
 پس چگونه از كلام سيحي حساسيت جوهر دماغ منكشف گرديد گويم اولاً
 اينكه كلام قرشي را فاضل جيلاني رد ساخته چنانكه كاشته قال القرشي
 ان مادون التحف منه ما هو عضو كالجب ومنه ما هو رطوبة كالمخ ومنه ما هو
 بعد كفضاء البطون وقال ان المخ ليس لعضو وهو ضعيف لان الرطوبات
 البنية على ما سلف في الكتاب الاول اما اولي وهي الاخطا الاربعة واما
 ثانية وليس المخ فيها قطعاً آه وثانياً اينكه نه سبب اطباء متقدمين متقدمين

فقد الاستحالات
 طبعه الاشياء كسبته
 آه جان سره با
 احتشاش الاشياء
 احوسته واطبها
 في الدماغ ولاقى
 لا درك الدماغ
 احتشاش اشياء
 واطبها خافيه
 كما في من قول
 الفاضل جيلاني
 سره ككلام جوهر
 فقه سره كاشته
 او درود من رفته
 كلامه ككلام
 قرشي وازين ككلام
 مادون مادون كاشته
 ملحوظه ١٢

خاليا عنها كان ذلك البعض تنبها ولو كان كذلك يعرض له من الفساد
ولا يعرض ما يعرض للعضو الميت وثانيا ان نفوذ القوة الحساسة والحركة
الى الاعضاء من الدماغ في الاعصاب على سبيل المدد وثالثا ان القوة
النفسانية تفاض على الروح الحيواني عند حصوله في الدماغ ورابعها انه حيث
كان القوة فهناك الفعل وحيث هناك الفعل فهناك القوة وخامسا
انه حيث كان القوة الحساسة فهناك القوة الحركية وبيان هذه المقدمات
سيأتي وتساو سها ان قبول الاعضاء اللطيفة والحارة لقوة الحس
والحركة اشده من قبول الاعضاء الكثيفة والباردة ولاجل هذا صار لحم
اقوى من جس العصب بدليل ان رج اللحم ضرباني ووجع العصب خدك
واذا عرفت هذا فنقول القوة الحيوانية سارية في جميع الاعضاء بالمقدمة الاولى
وحيث كانت القوة الحيوانية فهناك قوة الحس والحركة لانها مقدمة لها
لكن بشرط ارتفاع الموانع وحصول الشرائط اما الاول فلما في العضو المفلوج
فان فيه القوة الحيوانية بالمقدمة الاولى وليس فيه القوة النفسانية بدليل
عدم فعلها فيه بالمقدمة الرابعة وذلك بسبب السدة الحاصلة في العصب
الاتي اليه واما الثاني فلان القلب فيه القوة الحيوانية وليس فيه القوة

النفسانية لان فيضان بده القوة على الروح الحيواني مشروط بوردته
 الدماغ بالمقدمة الثالثة وعند هذا القبول الاعضاء التي ذكرها الاطباء انها
 لا حس لها كالعظم والرباط واللحم غير الحساس ليس فيها مانع عن قبول الحس
 لانا نفرض الكلام فيها عند كونها صحيحة وليست هي كالقلب حتى يحتاج
 الى عضو آخر يوشع طرفي صدور القوة النفسانية عن الروح الحيواني واذ
 ثبت ان فيها الحس فيكون فيها الحركة بالمقدمة الخامسة غير انه فيها
 ضعف لكثرة جرمها وبرود فراجبا بالمقدمة السادسة وكون الرباطا نباتا
 من عضو عديم الحس لا يلوجب عدم حسه وحركته على ما قالوا ولا لازم ان يكون
 الاعصاب كذلك لانا ناثبت من شئ ليس له حس وحركة وهو الدماغ
 على ما ذهبهم آه وخلاصة آخر عبارت سحی اسن ست که رباطات اگر چه
 از شئی عديم الحس و الحركة ثابت شده اند مگر في نفسه حساس اند و گرنه
 لازم آيد که عصاب را هم بالذات حس نه بود زیرا که از شئی عديم الحس
 و الحركة که آن بنا بر مذهب شما دماغ ست ثابت شده اند پس ظاهر
 گردید که نزد سحی جوهر دماغ حساس بالذات ست زیرا که عدم حس است
 دماغ را بلفظ علی ما ذهبهم مقید کرده یعنی جوهر دماغ بنا بر مذهب اطباء دیگر

غیر حساس است فثبت اختلاف مسئله من هذا الكلام والعجب من الأطباء
 الانام لم يتبدروا في هذا المقام وعلامة اگرچه در این محکام هیچ توهمات
 نموده است الا مخالف مقصود نیستند زیرا که مقصود همین است که عدم حساسیت
 جوهر دماغ متفق علیه جمهور اطباء نیست و از کلام سیحی واضح میگردد که نزد
 او جوهر دماغ بلکه جملة اعضا حساس بالذات اند اگرچه این بزعم علامه محقق
 نیست و صاحب خلاصة التشریح گفته نرمی را جته است که محسوسات را
 زود و ادراک کند و چون توانای محسوسه در بطون دماغ است اثر باز و دق را
 گیر و این جبهه منقول از جالینوس است و شیخ بوعلی جبهه دیگر گفته آه و
 صاحب اعراض الطیب الطبیة و التشریح دماغ گفته منفعت سردی او
 آنست که از ادراک محسوسات و از قوت تذکر و تفکر گرم نشود و منفعت
 نرمی آنکه محسوسات و مدركات را زود و دریابد آه و حکیم محمد حسین شهاباد
 در معالجات جمع الجوامع در تشریح دماغ گفته دیگر آنکه آسان گردد و به تصور
 معانی محقوله و ادراک آن بسرعت و در تعریف صداع گفته و صداع
 گاه اصلی میباشد که نفس جوهر دماغ یا در اعضا مذکوره تمامی و یا در
 بعض آنها باشد آه و ازین کلام بالتصریح واضح است که جوهر دماغ

حساس است زیرا که عروض صداع و نفس جوهر دماغ بغیر ادراک آن
 ممکن نیست و در خلاصه الحکمت بیان نموده و جهت آنکه مح جوهر دماغ باشد
 بسیار نرم و ذکی الحس و در حالت تنزید جوهر آه و بمقامی دیگر نوشته فائده
 بودن محجب آن دو آنست که چون انقباض بسیار شریف و شدید الحس الذکا
 است باندک حرکتی و صدمه آه و محمد اکبر از زانی در مفرح القلوب و
 تشریح دماغ بیان ساخته فائده در نفع حیلات غشامیان دماغ و مح
 بدانکه دماغ بغایت نرم و ذکی الحس آه علاوه ازین نقول دیگر دلائل
 بهم بر بالذات حساس بودن جوهر دماغ قائم اند اول اینکه با اتفاق جمهور
 اطباء و حکماء و دماغ طور افعال حس و حرکت می شود و آن دال بر حساسیت
 دماغ است زیرا که هر جا که ظهور حس میشود حس ضرور خواهد بود و انکاره
 مکابره شیخ رئیس در کلیات قانون و سبب قوی فرموده فیری ان
 مبدا جمیع هذه القوى القلب الا ان لطورا فعالها الادلیه هی السباوی
 المذكور ای قلب و دماغ و کبد و مراد و رینجا از افعال اولیه حس و حرکت
 و تغذیه و غیره است نه توانی مثل بصر و سمع و غیره و سیالی تفصیل
 فی الفصل الثالث انشاء الله العزیز و دوم اینکه سقا قلوب و غانغزایا

و رجوع هر دماغ عارض میشوند و سقاقلوس بطلان حس و غائر یا نقصان

حس را میگویند چنانچه ملاسید کازرونی در شرح موجز گفته قال ابن ابی

صادق العضو اذا اخذ ان یفسد بالقوة التي تذهب نصارة لونه و یسكن النفس

لان الحس اذا تخیر بسی غائر یا فاذا استحكم فلا عارض حتی یطل الحس

اصلا و یموت العضو فو سقاقلوس و ازین ظاهر می گردد که نقصان حس را

غائر یا و بطلان حس را سقاقلوس میگویند باز گفته ویدعی الخبیثه و هو

ما یعرض من اسوداد اطراف الیدین و الرجلین لدم غلیظ ینصب لهما

فانه اذا عفن بعض العضو و سود و العضو اذا فسد الفساد یمشی سقاقلوس

فلیس یکن ان یرجع الی حاله الاولی لانه میت و لهذا یجب ان نفهم

من قوله من اصابته فی دماغه العلة التي یقال لها سقاقلوس ای من ابتلته

غائرا یا فی دماغه حتی اشرف علی الوقوع فی سقاقلوس کما ان غائرا یا

اذا وقع فی اللحم و فی سائر الاعضاء فانه یمیز کذلک الحال فی الدماغ الا

ان الدماغ بشره لا یجمل غائرا یا لصعوبته و لذلك یملک فی ثلثه ایام

الاول فان جاوزها فان العلة قد انحطت و قوة الدماغ قد نهضت لتقاو

و لذلك یمیز العلیل آه و حکیم مسعود بن محمد السجری در رساله خود که مستمسک

بهتقائق اسرار الابطار است گفته غائغرایا هواکلمه لم یطل معالس
 ماهو حوله وسقاقلوس هوا الکلمه التي یحدث بها بطلان الحس وسمقری
 ورفروق الامراض گفته ما الفرق بین غائغرایا وسقاقلوس اشتراکا
 فی الحقیقه ویهو فساد العضو فیها و فی السبب المادی وافتراقا بشیء
 اثره و تمکنه من العضو و نقصه فی ذلک و من فوائده یترفع الفرق بینهما
 فی اللیل و هو ان العضو ما دام فی حیوة حش فهو اخذ الی ذهابها
 فهو غائغرایا و اذا فقد الحیوة و الحش فهو سقاقلوس و صاحب بحر الجواهر
 گفته سقاقلوس هو الورم الذی من شأنه ان یفسد العضو من مادیة رتبه
 بشرط ان لا یتقی منه حش و محمد اکبر از آن در حد و دالامراض گفته سقاقلوس
 هو الورم الذی من شأنه ان یفسد العضو من مادیة رتبه بشرط ان لا یتقی
 منه حش و معناه فی الیونانی موت العضو و بطلانه هرگاه که از اقوال
 سابقه عرض سقاقلوس و غائغرایا در جوهر و ماغ که عبارت است از
 ورم جوهر و ماغ بشرطیکه از ان بطلان یا نقصان حس شود ثابت گردیده
 پس حسایت جوهر و ماغ متحقق شد زیرا که بطلان یا نقصان حس بغیر
 وجود حس ممکن نیست الغرض و لائل اختلافی شدن این سئله و ترتیب

طبیه مطوله بسیار اندک از بسیار و شسته نمونه از خروار و سرخیم کرده
 از سائنه آن بر طبای انا و علمای کرام اختلافی بودن این سئله مخفی نخواهد
 و گروهی که با تفاق شدند این سئله قائل شده اند حکم محض است بلا استیلاء
 تا بی عنه الفطره السلیقه کل الایاء ولیس الواجب علینا ان ننین باین
 وقتی شرح القانون بل یجب علینا ان ننین اختلاف کلام المتقدمین
 و التأخرین فصل دوم در دفع توهمات بعضی طبای لکنه که بر ادواتی
 نموده اند قوله پس استدلال این بعض مخالفین که کس من قائل شده و
 نقل قول جالینوس بر عزم خود مفید این مرام داشته و موهبته الامالین
 فقد قال جالینوس ان اسبب فیہ لیس شکله و استحالاته بالتمخلات فان
 اللین اسهل قبولاً للاستحالات با وجودیکه این قول موافق رضای
 شیخ هم نیست حیث قال فمذا یا قوله و اقول خلق لینا استی کلام القائل
 بالفاظه اقول هذا باطل بوجهین اول اینکه کلام شیخ از کلام شایع منافق
 منقوض است حیث قال ولیس هذا الاستدراک من شیخ علی جالینوس
 بشی فان الفلاسفة متفقون علی ان القوى سواء فرض انها تتبع المزاج
 فی الوجود او لا تتبعه فانما يستعمل فی تصرفاتها الالات جسمانیة دوم اینکه این

در توضیح
 فی القائل
 و در شرح
 فی القائل
 و در توضیح
 و در شرح
 و در توضیح
 و در شرح

امر تحریر نه یافته که رضای شیخ هم همین است بلکه از جواب طاهرست که طهر
 رضای شیخ معلوم نمیشود و تا هم عدم رضای شیخ مخالف مقصود نیست چرا که
 مطلوب این است که جالینوس قائل بحس مخ گردیده و شیخ در محالجات
 قانون با او اشاره نموده لهذا قضا ما یقولہ فرموده قوله مؤید قول این
 بعض نیست اگر مرادش حس وی بالذات است و اگر مراد وی
 حس بالعرض است پس با وجود عدم فهم این مرام از کلام وی ضعیف
 است چه استحاله او بتخیلات بواسطه روح دماغی است نه بالذات و
 طاهرست که مخ بالذات حساس نیست تم کلامه بالفاظه اقول نه
 عجیب و غیر سدید و من شان الاطباء بعید و جبین اول اینکه تسلیم
 نمیکنم که در جوهر دماغ استحاله بواسطه روح است بلکه بنابر مذکور جالینوس
 ممکن است استحاله او بتخیلات بالذات چنانچه از کلام وی ظاهر میگردد
 اگر چه موافق رضای شیخ نه بود و دوم اینکه اگر تسلیم کنم او را پس بهم منافی
 مطلوب نیست زیرا که حس بر دو قسم است حس بالذات و حس بالعرض
 و از حس بالذات اگر مرادش این است که عضو فی نفسه حساس بود
 یعنی بواسطه کلام شی دیگر نه بود حتی که بواسطه قوه و روح هم نه شود پس

باطل است از دو وجه اول اینکه بدون قوه صدور فعل نمی گردد زیرا که مبدأ
 فعل قوه است و حسن و حرکت نیز منجملا افعال است پس بدون قوه بچگونگی
 ظهورش می تواند شد چنانچه شیخ رئیس در بحث قوی فرموده ان القوی
 والافعال یعرف بعضهما من بعض اذ کل قوه مبدء فعل کل فعل انما یصدر
 عن قوه فلهذا جمعتها بما فی تعلیم واحد آه دوم اینکه بر تقدیر تسلیم ان معنی لازم
 می آید که عضوی در بدن انسان حساس بالذات نباشد زیرا که حس
 جمله اعضاء حساسه بالذات بواسطه قوه است مثلاً اعصاب حس را
 جمهور اطباء حساس بالذات گویند و او هم بواسطه قوه حساس است و این
 لازم آمد که اعصاب را نیز حساس بالعرض گویند و هو خلاف ما تقررنی
 الکتاب الطبیه و اگر از حس بالذات مرادش این است که بواسطه عضو
 دیگر خارجی نباشد اگر چه بواسطه قوه و روح باشد مثل اعصاب و جلد
 و لحم حساس که آنرا جمهور اطباء حساس بالذات گویند چرا که بواسطه عضو
 خارجی حس آن نیست اگر چه حس آن بواسطه روح و قوه است چنانچه
 فاضل جیلانی در بحث خدر فرموده والعصب حسه من الروح الحساسة
 التي تنفذ فيه آه و ملا سدید کازرونی در شرح قانون بحیث قوی

فرموده ان الآلات ليست هي الفاعلة بالذات بل بعرض القوة باز گفته
 ان النفس لا يفعل بهذه الافاعيل بالذات بل بواسطة القوى آه سبحا
 دیگر گفته ان الارواح اسباب الافعال ولكن لا بالذات بل بواسطة
 القوى پس سلم است لکن مفید مدعاے قائل نیست زیرا که چنانکه اعضا
 حساسه بالذات بواسطه روح حس می کنند همچنین مخ
 نیز بواسطه روح حس می کند تنبیه بدانکه اعصاب که حس و حرکت برآ
 آن اعضا اند که روح نفسانی در روی نه باشد تا که در آن اعضا بواسطه اش
 روح نفسانی نفوذ کند و عضو یکصد رو بسکن روح نفسانی است در آن
 بیج حاجت آن نیست بلکه آن عضو فی نفسه آله روح است چنانکه از کلام
 فاضل آملی که در فصل اول منقول گردیده پیدا و هویدا است و حس
 بالعرض آنرا گویند که بواسطه عضو دیگر خارجی باشد مثل کلبه و ریه و غیره
 چس آن بواسطه غشا است آن عرض بتوضیح تمام و تلویح الا کلام
 شد که اعضا نیکه بواسطه عضو خارجی حس می کنند آنرا احساس بالعرض
 گویند و اعضا نیکه بواسطه قوی و روح حس می کنند آنرا احساس بالذات
 گویند و اینج اذ لک و هو المطلوب فلم یردا آورد قوله علاوه ازین آری

تشکل بودن آن بوجه نرمی آن حساس بودنش لازم نمی آید والا لازم آید که
آب هم شلادوی حس باشد چه او هم تشکل باشکال مختلفه می شود اقول
بذا باطل زیرا که مقصود جالینوس اینست که چونکه مخ ضرر محسوسه و کما
معقوله را ادراک میکنند لهذا این پیدا کرده شد تا که باسانی تصور و تشکل نماید
زیرا که لیتن مهمل است از رو و افعال اسرع است از وسعت و استقامت نسبت به صاحب
سابقا از کلام حکیم علی جمیل منقول شد و ازین ظاهر بخشد که هر لیتن حساس است تا آنکه
اول فصل اول
که آب هم حساس است کما فیم القابل بلکه همین ظاهر میگردد که هر حساس لیتن است حفظ
فانه حیثیک عن الاغلاط قوله ویوید ما افاده الفصل القرشتم فی شرح قول جالینوس
و لیکن تشکله و بواجب ان بکون همه الرطوبة اذا کان تشکل واقعا فی بعضه و انفسا ما اذا کان
فی الروح المحویة فیہ فان ذلک لا یلزم البتة و تشکل الواقع عند التحیل و الادراک
انما هو فی الروح لانی جرم الدماغ فلذلک لا یلزم بسبب ذلک ان بکون
رطباً و انفاً منیل الدہلوی و لم یتعرض به الشیخ لان القوی الدماغیة یتشکل
انما دوی بکلمة الله
فی تصرفات الروح لا المخی فلا بد ان بکون الروح سریع التشکل و الاستجابة
بالتخیلات و الانفعال و لا یلزم من هذا ان بکون الدماغ لینا فان قول الروح
لیس من الدماغ اقول اول چونکه لیتن اقوال مخالف کلام شیخ اند

حیث قال فی تشریح الدماغ وخلق رطبا لئلا یخففه الحركات و یجتمعا
 و نیز مناقض کلام قرشی اند که سابقا در مزاج دماغ ذکر نموده و اسباب
 المحدث لقوام الدماغ هو مزاجه فان الدماغ یحتاج ان یکون کثیر الرطوبة
 جذا بل الاولی ان یجتمعا فی جملة الرطوبات لانی الاعضاء و زیادة الرطوبة یزیدها
 لاین القوام لان کثرة الرطوبة انما یکون لزیادة المائیه و المائیه اذا لم یکن
 جاذبه کانت سهله القبول للتشکل و الانفعال و ذلک ما یحتاج الیه القوام
 اللین بل لا یتیم لاین القوام الا به و مراده ههنا بالدماغ هو الخ لا غیره لهذا ان
 پایه اعتنا و اعتبار سابقا اند و هم این تأیید مضر مظلوم نیست زیرا که تسلیم
 نمی کنیم موافق مذہب جالینوس که وقت تخیل و تصور جوهر دماغ تشکل
 نمی شود و کما مر سابقا دهر که مدعی تشکل روح است پس دلایش بیان نماید
 ورنه ادعای محض شمرده خواهد شد و در صورت تسلیم هم خلاف مقصود است
 چرا که جمله اعضا حساسه را بواسطه روح ادراک است کما تفصیله
 فتذکر باید دانست که غرض هر دو شارح ازین کلام تضعیف دلیل جالینوس
 است که برلینت جوهر دماغ قائم ساخته بدین تقریر که نزد او چونکه بر وقت
 تخیل و ادراک جوهر دماغ بوجه تخیل صور محسوسه و تصور معانی معقوله تشکل

بائسکالی مختلفه می شود لهذا محتاج گردیده که لین آفریده شود تا که باسانی
 صور محسوسه و معانی مقوله را قبول کند و همچنین نیست بلکه بروقت ادراک
 و تخیل و تشکل می شود نه جرم و مانع پس لیس نیست جوهر و مانع ثابت نشد و این بود
 گردید که حساسیت بالذات جوهر و مانع بنا بر مذکور ^{بنا بر مذکور} جالی نیوس نزد هر دو
 شرح مسلم است زیرا که تخیل صور محسوسه و تصور معانی مقول العینیه ادراک است
 و هو المقصود اگر چه بر علم ایشان ضعیف باشد فلذا نظر فی هذا المقام بنظر ایشان
 و التفتیق التام قوله و اما استدلال این بعض که حکیم شریف خان مرحوم
 در حاشیه شرح اسباب و علامات در تعریف صداع تحریر نموده از محترفات
 وی است در حاشیه مذکور موجود نیست و چگونه همچنین قول از وی سزاوار
 شده باشد اقول هذا الحكم ضحوة عند الاطباء الكاملين ولو سكت عنه
 لكان حسن عند الفضلاء الماهرين بوجه ثلثه اول اینکه حاشیه حکیم شریف خان
 مرحوم دهلوی از کتب خانه رئیس ابن رئیس ابن رئیس جناب مستطاب
 معالی القاب حشمت مآب حضرت نواب آغا ابوصاحب دامن
 مهدی حسن خان صاحب ادام الله اقبالها طلبیده معائنہ نمودم و در
 عبارت مذکور صدر یافتیم و هذا دلیل باین علی صحتہ نقل دوم اینکه

حکیم اسد علی بن حکیم درویش محمد حاشیه حکیم شریف خان را انتخاب کرد
یک حاشیه براسه تالیف نموده در آن حاشیه نیز عبارت مذکوره تمامها
موجود است چنانچه در فصل اول منقول شده و آن هم دال بر صحت نقل
ست سوم اینکه هر دو حاشیه نزد موجود اند ملاحظه فرمایند و چون که حاشیه
حکیم شریف خان صراحت مخالف مدعی قائل بود و هیچ تاویل در آن
نمکن نشد لهذا از مختصرات گفته تا که در نظر ناظرین جواب صحت قول او
شود و نه دلیل علی غایه فطانت و ذهانت قول و اما استدلال این بعض
که محمد اکبر از او در مفرح القلوب تصریح بحس مخ نموده حیث قائل فائده
در نفع حیولت غشاسیان دماغ و مخف بدانکه دماغ بغایت نرم و ذکی الحس
ست و همچنین از قول محمد حسین مرشد آبادی در خلاصه الحکمت که تابع
صاحب مفرح القلوب شده مخدوش است بوجه عیدیه اما اولاً
مخالف از ائمه فن مثل قرشی و جیلانی و غیره و خلاف مرضی شیخ که کنا
بعد محس آن قائل شده است می شود و قدم تفصیله فلتذکر اقول
لیس بیهوده زیرا که نزد هر دو فاضل چون قول جالینوس محقق بود تابع
که دیدند و مخالف جمله ائمه فن نیست اگر چه مخالف مستراح قانون باشد

حکیم شریف خان را انتخاب کرد
یک حاشیه براسه تالیف نموده
در آن حاشیه نیز عبارت مذکوره
تمامها موجود است
چنانچه در فصل اول منقول شده
و آن هم دال بر صحت نقل است
سوم اینکه هر دو حاشیه نزد
موجود اند ملاحظه فرمایند
و چون که حاشیه حکیم شریف
خان صراحت مخالف مدعی قائل
بود و هیچ تاویل در آن
نمکن نشد لهذا از مختصرات
گفته تا که در نظر ناظرین
جواب صحت قول او شود
و نه دلیل علی غایه فطانت
و ذهانت قول و اما استدلال
این بعض که محمد اکبر از او
در مفرح القلوب تصریح بحس
مخ نموده حیث قائل فائده
در نفع حیولت غشاسیان
دماغ و مخف بدانکه دماغ
بغایت نرم و ذکی الحس
ست و همچنین از قول
محمد حسین مرشد آبادی
در خلاصه الحکمت که تابع
صاحب مفرح القلوب
شده مخدوش است
بوجه عیدیه
اما اولاً مخالف
از ائمه فن
مثل قرشی و جیلانی
و غیره و خلاف
مرضی شیخ
که کنا بعد
محس آن قائل
شده است
می شود
و قدم تفصیله
فلتذکر اقول
لیس بیهوده
زیرا که نزد
هر دو فاضل
چون قول
جالینوس
محقق بود
تابع که
دیدند و
مخالف
جمله ائمه
فن نیست
اگر چه
مخالف
مستراح
قانون
باشد

زیرا که جالینوس نیز از این سخن است قوله گویا این عبارت ترجمه عبارت شیخ
 که در فائده توسیط حجابین فرموده و ازین عبارت حس مخ ثابت نمی شود
 اقول بذا تخلف بلا دلیل چه صاحب مفرح القلوب و خلاصه الحکمت تصریح
 گفته که دماغ یعنی مخ ذکی الحس است پس انکار آن از ادلی الباب بسیار
 بعید نماید قوله اما اثبات پس وصول آفات بسوی این عضو پس
 سخیف باعث خلق آن عدیم الحس بهتر از حساس بودن آن است
 دون بعکس اقول این ایراد بر کلام هیچ نیج وارد نمی شود و اگر تسلیم
 کرده آید که این خدشه بر کلام وارد می شود پس جواب گفته خواهد شد
 که جوهر دماغ بسبب وصول آفات بعدم حساسیت در آن حالت لائق شدی
 اگر مانع و حاجب نه بودی مگر چونکه در اینجا مانع موجود است لهذا عدم حساسیت
 ضرورتی ندارد یعنی چونکه مخ را حجابین صفتیقین و شبکه محیط اندر بدن وجه
 بسو آن آفات راه نمی یابد پس حساسیت بان لائق است آری این
 قول قریب است از دلیل چهارم این بعضی متلکین که بر عدم حساسیت
 مخ قائم نموده است لهذا تفصیل جوابش در فصل ثالث خواهد آمد انشاء
 الله تعالی قوله و اما راجعاً معجب است از صاحب مفرح القلوب که در

طب اکبر قائل بودم نسخ و عظام شده و اینجا خلاف او آورده اقول کبریه
 تعالی اول اینکه طب اکبر ترجمه شرح اسباب است پس هر که در اصل و
 در ترجمه اش هم آورده فلا یحصل التناقض بین الکلامین چنانچه صاحب
 طب اکبر در دیباچه آن گفته لیکن چنانچه از کتاب فیض انساب شرح
 الاسباب و العلامات شرح اسباب و علامات و معالجات
 مستوفی میطور گردیده در غیر آن نیست بنا بر علویه در خاطر حقیر
 رجحان که اگر آن مجموعه کثیر النفع که در کمال متانت و اعتبار است جهت عموم
 افاده و استفاده بلسان فارسی از زبان عربی به ترجمه ساخته شود
 بعضی دلائل و دلائل اولی و انساب است و صاحب طب اکبر در
 حدود الامراض نیز گفته لما فرغت من کتاب شرح الاسباب و العلامات
 عن ترجمتها ارادت ان اجمع حدود الامراض و اتمم اینکه در طب اکبر
 عدم حساسیت نسخ بموجب مذهب مشهور بیان ساخته و در مفتح افکار
 حسب تحقیق خود حساسیت نسخ ذکر نموده پس در میان هر دو کلام تمیز
 لازم خواهد آمد و هر نوع گریز از اختلافی شدن این مسئله نخواهد شد
 قوله و اما خاصا پس آنچه تابع و متبوع بحس نسخ قائل شده اند

یامرود و از حس آن حس بالذات است فباطل تبصریح جمایهیر الاطباء
 و اگر مراد حس آن بواسطه اغتشیه و اعصاب و غیره از اعضا حس
 راس است فسلم غیر مقرر لنا و غیر مفید لهما اقول مراد میان از حس دماغ حس
 بالذات است لکن این از مصرات جمایهیر اطباء نمی افتد ندارد و نمی دانم که
 قائل از جمایهیر اطباء چه مراد داشته شاید نزد وی فاضل جالینوس و سیحی
 و صاحب زبدة الطب و شفاء الاستقام و محقق سمرقندی و غیر هم که عبارت
 ایشان در فصل اول منقول شد از جمایهیر اطباء نیستند و هو کماتری قوله آنچه این
 بعض در استدلال حس دماغ عروض سقاقلوس بوی نوشته مفید او و مضر
 منکرین حس دماغ نیست چه آنچه شیخ رئیس در محبت سرسام نوشته از حس
 بودن مخ لازم نمی آید آری بر وجود سقاقلوس در جوهر دماغ می کنند پس آنچه
 صاحب بحر الجواهر در معنی سقاقلوس عدم قبول حس را شرط کرده حش

قال هو الورم الذي من شأنه ان يفيد العضو من مادة روية بشرط ان لا يفسد
 معه الحس بسبب فساد محل است اقول هذا تحكم بلا دليل زیرا که در عبارت
 مذکور هیچ قرینه بر این تاویل موجود نیست که حملش بدین محل نموده آید و تا اینکه
 از کلام شیخ آورده هیچ نهج اثباتش نمی کنند کما سیحی بیان پس چه دلیل

و سندی برین امر است که صاحب بحر الجواهر عدم قبول حس را بسبب فساد
محل گفته علاوه ازین بنا بر مذہب جالینوس محل فاسد نیست زیرا که نزد
او جوهر دماغ حساس بالذات است پس این شرط بنا بر مذہب جالینوس
صحیح نخواهد شد قوله و برین محل حل کلام ابن ابی صادق است و بهر حال

الحس اذا تحدى لیسى غائرا یا فاذا استحكم هذا العارض حتى يبطل الحس اصلا
میوت العضو و مستقلا قلوب پس ازین کلام حس دماغ بالذات لازم نمی آید
آری از فساد محل حس فساد حس اعضای آن نیز احساس باطنی و ظاهری
لازم می آید اقول نه است حکم کلام ابن ابی صادق صریحه دلالت برین دارد
که اگر در حس تحدییر شود و غائرا یا گویند و اگر بطلان حس گردد و مستقلا قلوب خواهند
و که دمی قریب بر اشتراط فساد محل که قائل مرتکب آن گردیده در عبارتش موجود
نیست فمذا التوجیه القول بما لا یرضی قائمه قوله و مع هذا این کلام از کلام
سمرقندی مخدوش است اقول فی نفسه مذہب سمرقندی که عرض تھا قلوب
و غائرا یا در خاص تجویف شرائین دماغ می شود و مخدوش است چنانکه
ملا سدید گازی در شرح موجز بدین خدشه نموده و مخالفش از مذہب
شیخ رئیس به ثبوت رسانیده حیث قال و قال صاحب الاسماء و العلماء
در تجوید الدین سمرقندی ۱۲

القول في ان
الحس اذا تحدى
ليس غائرا
والاستدلال
بذلك ان
القول في ان
الحس اذا تحدى
ليس غائرا
والاستدلال
بذلك ان
القول في ان
الحس اذا تحدى
ليس غائرا
والاستدلال
بذلك ان

نوع آخر من هذه الحلة يقال لها سقاقلوس وهو ورم يث في خاص تجايف
شرايين الدماغ وهذا القول مخالف لكلام الشيخ لان صريح قول الشيخ يدل على
انه ورم في نفس الدماغ قوله ومويدة قول الشيخ ست حيث قال لقول
ان العضو يمرض له الف او لتعفن بسبب مفسد للروح الحيواني
الذي فيه او مانع اياه عن الوصول اليه او جامع للمعنيين او مثل السموم الحارة
والباردة والمضادة بجواهر الروح الحيواني آه وما كان من هذا في الابرار
ولم يفسد حس ما له حس فيسمى غائرا الى ان قال وما كان من الاستحكام
بحيث يطل حس ما له حس وذلك بان يفسد اللحم وما يليه حتى اعظم ابتداء
او عقيب ورم فانه يسمى سقاقلوس وقد يصير غائرا سقاقلوس وكل هذا
يعرض في اللحم وفي اعظم پس اين كلام شيخ سنادي ست باعلى ندك سقاقلوس
وغائرا مبطل ومفسد ان اعضا ست كه در ان حس موجود باشد لهذا
شيخ دوشال آورده يكي فساد لحم كه حس دارد و دوم فساد عظم كه ان حس ندارد
پس استدلال اين بعض از كلام شيخ و تعريف صاحب بحر الجواهر وغيره
بيكارست اقول اين باطل ست بدو وجه اول اينكه معنى كلام شيخ نيست
چنانكه قائل فهميده بلكه دين گونه ست وما كان من هذا امي الف او لتعفن

فی الابدان و لم یفید معه احرار الفساد و لتعفن حس ماله حس فسیمی فانقرایا
 و اکان من الاستحکام بحیث یبطل حس ماله حس و ذلک بان لفسید اللحم و مایلیه
 من الاعصاب و غیرها حتی لعظم و لفظا حتی در نیمقام برائے انتها و فایت
 مکانی است و مابعد حتی یعنی عظم داخل حکم ماقبل حتی یعنی لحم نیست چرا که
 مابعد حتی از جنس ماقبل حتی نیست کما ثبت فی مقامه پس معنی کلام بشیخ
 این شد که فساد از لحم تا عظم در جمیع اعضا گردد و مگر در عظم نگرود و فانه سیمی سقاقلوس
 و کل هذا یعرض فی اللحم و فی العظم احرار الفساد و لتعفن و لا یصح ان یراد بقوله
 و فانقرایا کما زعم القائل چرا که بر این لازم می آید که عروض فساد فی عظم را نیز
 سقاقلوس را فانقرایا گویند و ان هذا الاخلاط ^{ای حکیم را منطوقین فان ۱۲} اصطلاح علیه القوم فانه یقال لفساد عظم
 ریح الشوکة پس عروض سقاقلوس فانقرایا در عظم بثبوت زسیده و مؤید بقول فی
 الاثنان حکیم علی جیلانی در شرح کلیات قانون ست الفصل السابع و عشرون
 فی علاج فساد العضو و قطعه فساد لحم فعل القوة الحیوانیة فی ذلک
 اما بان نبین طریق وصول الروح الحیوانی الی العضو و لو جسم او مضغطة او غیرها
 و اما بان لفساد الروح بحرارة قویة محرقة او برودة جمرة ساو جبه او مع مادة او
 بکیفیتة سمیة او بانسداد مسام یوجب خنقه و هذا الفساد ان کان فی العظم

یسیمی ریح الشوک و الحکان فی غیر یسیمی سقاقلوس و متی اخذ فی سبیل الفساد
 و لم یطیل محس بالکلیه یسیمیہ المتأخرون غا غرا یا و التقدیون قد یطلقون
 سقاقلوس اعم من الغا غرا یا انتهى و فاضل قرشی در شرح همین قول
 شیخ فرموده و هذا الفساد متی نان فی العلم فانه یسیمی فی عرف الطب ریح
 الشوکه آه باز گفته و کان استحکم و اطل حس باله حس و حرکت فانه یسیمی سقاقلوس
 فغا غرا یا ہی طریق الی سقاقلوس انتهى دوم بموجب مذہب جالینوس
 و تابعین و عظم غیر حساس نیست بلکه حساس بالذات است پس عرض
 سقاقلوس در اعضا غیر حساسه ثابت نشده تشکیکاً فیما قال و هو قال علی
 ان هذا القائل لم یتنبه علی کیفیت حدوث هذا المرض الی الآن مع صرفه بدهن
 فی مطالعة الکتب الطبیه المتداوله فی هذا الزمان فصل سوم در ابطال
 استدلال بعض طبائے لکھنؤ کہ بعدم احساس مخ قائم نموده قوله اول
 آنکہ روح حیوانی در ان روح نفسانی کے بتود و روح حیوانی احسن است پس
 اگر اس کے مخ حس بالذات بودی متاوی از حرارت اوی شدی اقول
 هذا باطل بوجوه اول اینکه تسلیم نمی کنم کہ روح حیوانی در وماغ روح نفسانی
 می شود علی مذہب جمهور الاطباء نیز کہ اکثر اطباء قائل شده اند کہ دمیکہ

بدماغ میسر از ان روح نفسانی متکون می گردد چنانچه فاضل علامه فرمود
 و منهم من قال الروح النفسانية تتكون في الدماغ من الدم الوارد اليه
 القلب لا انه قسط من الحيوانية المنجذبة من القلب وصاحب اقتسرائي
 در بحث ارواح گفته و منهم من خالف الحكماء فيه وقال الروح النفسانية
 لا ينحذب من القلب بل تتكون في الدماغ من الدم الوارد اليه
 اه پس على الاطلاق گفتن که روح حیوانی در دماغ رسیده روح نفسانی
 می گردد محض خلاف است دوم اینکه اگر تسلیم کنیم اورا پس هم شبه وجود
 باطل است اول اینکه شبکه مفروشه زیر دماغ روح حیوانی را اعتدل
 می نماید و روح حیوانی پس از اعتدال در دماغ نفوذ می کند لهذا
 مخ متضرر نمی شود چنانچه قرشی در تشریح شراین در ذیل قول شیخ
 و لهذا فرشت الشبكية تحت الدماغ فيتم تدوير الدم شرأين والروح
 فيها ويشبه بالمرج الدماغ بعد النضج ثم تخلص الى الدماغ على
 مخرج ميفر ما يد الغرض من هذه الشبكة تعادل الروح الصاعد الى الدماغ
 وهو الروح الحيواني معدا عن حرارته الزائدة حتى يقارب الاعتدال
 فيقرب بذلك من الاستعداد لان يصدر عنه الافعال النفسانية دوم

اینکه مخ برو ده و رطوبه مزاجیه خود روح حیوانی را معتدل می نماید برین وجه
 ستاؤی نمی شود چنانچه حکیم علی بن سينا در بحث اعضا گفته و هذا الروح الحيواني يقوم
 بالافعال كلها الا انه لفرط حرارته ولطافته يخاف عليه من التحلل في الحركات
 والافعال فلقطه الذي يقوم بالحس والحركة يستفيد من برود مزاج الله تعالى
 اعنه الا يلقى بها ولا نفيس كرماني و در شرح موجز گفته ثم الدماغ لا يعزل
 الروح الحيواني حتى يصير صالحا لصدور الافعال النفسانية عنه فانه لو لم
 يعزل لتشتتت الافعال الدماغية پس ثابت گردیده که روح حیوانی در
 دماغ احمر غنی مانده که طین القائل بلکه معتدل میگردد و شش معتدل موزون
 نمی شود لهذا دماغ از روح متالم نمی گردد و سوم اینکه ائین که محیه جواهر
 دماغ اندازد و حال خالی نیستند یا کمتر احسن بالذات است علی
 ما صرح به الامام والقمر شمس و الجملانی و من تبعه یا حسن بالذات نیست کما
 صرح به الفاضل العلامه بر تقدیر اول لازم آید که انسان دائماً متالم ماند
 زیرا که فرض نمودم که دماغ غیر حساس است و ائین محیطه دماغ حساس
 بالذات اند و روح احمر است پس باید که مدام دماغ ستاؤی شود و اگر چه
 بواسطه ائین بود و لیس کند که فاما هو جو اکرم فهو جو ابنا و بر تقدیر ثانی

گفته خواهد شد که مخ بوجه توسط عضو غیر حساس اندامی باید چنانچه بسبب
 این محیط از تحف متاخری نمی گردد و قوله دوم اینکه قصاصه انجره سوس
 او دانا است پس در صورت بودن حساس بالذات تمام گشتی اقول
 و الا ایضا مخدوشش چه تسلیم نمی کنم که کل انجره مومل میشوند زیرا که انجره عذب
 زنا را لم نمی رسانند چرا که ادراک این انجره عذب ادراک بالمتانی نیست
 پس المی نخواهد شد بلکه انجره حاده مومل می گردند و صعود انجره حاده دانا
 نمی باشد اندا تا لم هم دانا نمی شود و اگر تسلیم کنم او را پس نیز بحد وجه
 باطل است اول آنکه انجره متصده در دماغ معتدل می شوند پس
 چگونه مومل خواهند شد چنانچه حکیم علی جیلانی در تشریح دماغ گفته و
 انما الدماغ فانما یفعل التمدیل بکیفیه جبره و بالقوة التي فيه آه و همین جا بوضع
 دیگر گفته و علی ان فعل الریه الترویج و فعل الدماغ التمدیل و احدهما
 غیر الاخر فان الترویج کیون بدخول هوایه فی القلب و خروج انجره
 که ریه بخرقه عنه و التمدیل کیون بالکس من کیفیه نفرة فقط آرس
 الدماغ فی نفسه از دفع و تعدیل انجره ضعیف شدی و یا قوه حساسه
 او از اعتدال خود شدید بود و یا انجره چنان ریه کیفیه و تیره می گشته

بود که از دماغ تعدیل و دفع امور تلبستی و معند اخلط هم می شد
 و از آنکه در مسافتی که باین معده و دماغ واقع است تحلیل نشوند البته
 اندیش لازم آمدی و این امر بدام روستی و در بلکه عند المرض می گردد
 پس تا آنکه دماغ می تواند شد فاضل و درم اینک جائزست که دماغ نخیر
 را من جبهه ملائم و منافی ادراک نکند بلکه بطریق دیگر پس متالم نخواهد شد
 زیرا که الم از ادراک منافی نمی شود و مویدها کلام فاضل است که در باب
 مرجع است لا یتقال لایزمن کون البلیه محسوسه ان یکون منافیاً
 لجواز ان یکون البلیه محسوسه و لایکون منافیاً و لا ملائماً آه سوم میگوید
 جوهر دماغ حساس بالذات اندیانی در صورت اول تا آنکه دماغ جوهر
 مذہب ایشان نیز دماغ لازم می آید اگر چه با عرض باشد زیرا که وجود نخیر
 بجانب عضو حساس بدامی است پس باید که هیچکس انسان از الم خالی نباشد
 و هو خلافت البدهته فما جواکم فوجوا بنا و در صورت ثانی خواهیم گفت که مخ
 بود چیلوت عضو صفت غیر حساس از انجبره متصده اندانی میاید چه عضو
 صفت از نفوذ بخارات دماغ می آید که مکرراً قول سوم اینک براسه است
 انبساطی و انقباضی می شود پس اگر عدم توسط غشائین با وجود حس او

بالذات بودی از احتکاک عظام متضرر گشته اقول نهانی غایه الرکاکه
 بوجہین اول اینکه در جمله کتب طبیه تصریح است که بجز هر دماغ آئین عجیب
 اند و فائده آئین همین مسطور است که مخ از اعضا صلیبه متضرر نه شود پس بحکم
 وجه عدم توسط غشائین فرض نموده می آید و تا هم ازین مدعای قابل
 که عدم حساسیت مخ است بی پایه ثبوت نمی رسد چه از برهان سوم هم قیاس
 مستفادی گردد که مخ بیاغت توسط غشائین از احتکاک عظام متضرر نشود
 و بدین عدم احساسش ثابت نمی گردد بلکه حس او مفهوم می شود زیرا که
 جائز است که مخ حساس بالذات باشد مگر بسبب هیولت غشائین متضرر
 بدوراه نمی باید و دوم اینکه تفسیر اعضا حس متحرکه حساسه بالذات از اعضا
 صلیبه مطابق است و نه می باید که اعصاب یکرین در جلین و ایما
 از اعضای صلیبه مجاوره متناوبی و متاثر شوند زیرا که حس و حرکت آنها در
 است چنانچه قرشت و تشریح اعصاب گفته و را بهما باعتبار مایفیده من
 القه فان من الاعصاب مایفیده قوه الحس فقط کاعصاب الذوق
 واسع و نحو ذاک و منها مایفیده قوه الحركة فقط کاعصاب المحرک للساق
 و منها مایفید الامرین کافی اعصاب البیدین و الرجلین و نحوهما و ملاسید

کازرونی در شرح قانون در شریک اعصاب فرموده و منها ما یفید الاین
 اعم من الاعصاب ۱۲

کافی اعصاب الیدین والرجلین انتهى و هو خلاف المشاهدة پس هر چه
 جواب این خواهد شد جواب قول ما خواهد گردید قواله چهارم عضو سخیف است
 و عضو سخیف قابل دلائق ترست برای تاذی از آنچه که بسوی او از اسفل
 بدن می رود پس اگر با وجود خافت و می حس بالذات بودی تضرر او نسبت
 دیگر اعضا از آنکه شدی اقول نه اندویش بوجود اول این دلیل قرینست
 از دلیل دوم و تردید آن سابقاً مذکور شد و دوم سخاوت عضو بر دو حنی اطلاق
 کرده می شود یکی انگیزه و اسع و کثیر السام بود و دوم آنکه جرم آن رغوباست

کما صحح به صاحب سراجواهر السخاوت یطلق علی مغنیین احد چهار خاوة

الجرم و بهذا المعنی لجرم الاناث اسخفت قللة الرياضة المحملة للرطوبة المخرجة علی

ما ذکره الشیخ و ثانیاً کون الجرم کثیر السام و اسعاً و بهذا المعنی لجرم الرجال

اسخفت لانها کثافتها و قلّة رطوبتها لا تمسّق بما ینفذ فیها بل تبرعته فیحد

هناک فرج و مسام پس اگر مراد قائل معنی اول یعنی جوهر دماغ و اسع

و کثیر السام است فباطل من وجود ثانیة اول اینکه خلاف تصحیح فاضل

الشافعی حکیم علی جیلانی است چیست قائل و ایضاً لیخف تجلته فان السلب

من الاعضاء اتقل من اللين الرطب المتخلل اراد بهذا المتخلل المتخافه

فان رطوبه العضو يلزمها تخافه جبرمه ولذلك كان لحم الالاث اسخف
 ودم اينكه مخ وسم لزج است ودم لزج كثير السام نمى بود و ظاهر است
 كه اجزاي جوهر دماغ بوجه رطوبه مزاجيه خود با هم ملتصق و منطبق اند پس
 كثير السام نخواهد شد و دم اينكه كثرة سام مفيد مر ام افست چراكه هم چنان
 بوجه كثرة خود به نسبت لحم نياز اند متضرر نمى گردد و اگر چه هم آن كثير السام
 است و اگر نمى ثانی مراد قائل است يعنى جوهر دماغ رطوبه است پس خلط
 مقصود نيست زيرا كه تسليم نمودم كه جوهر دماغ رطوبه است مگر بوجه جائل بود
 غشائين حقيقين و معتدل شدن اشجاره متصده متضرر نمى شود چنانچه آنرا
 ذكر کرده شد بلى اگر اين فوائد يا وجود را واقع معذور بودى البته تضرر
 او نسبت اعضاي ديگر زائد نمى شود بلكه اگر گفته شود كه دماغ مبدى حس

است چنانچه شيخ هم گفته ان الدماغ فبدن الحس عند قوم مطلقا وعند قوم
 لا مطلقا و مراد از دماغ دريختل مخ است و آله در شرح خود لفظ اعطا
 نوشته يعنى ان الدماغ فبدن اعطاء قوة الحس و هر كه معطى حس است
 چگونه حساس نخواهد بود و گويم لازم نمى آيد از بودن عضو مبدى قوتى كه آن

قوه یا فعل آن قوه یا آثار آن قوه در آن عضو باشد و الا لازم بود که دماغ حس
 سامع و باصر بود پس که مبدء این هر دو قوه است و همچنین قلب نیز سامع و
 باصر باشد چه که نزد حکما سبب جمیع قوی است اقول هذا الكلام باطل زیرا که
 هابلیئوس و اکثر اطباء و فلاسفه قائل اند که مسکن قوای نفسانی و جایی صدور قوا
 آن دماغ است و آرسطو و تابعین و سی احترام نموده اند که مسکن قوی قلب است
 و جایی صدور افعال آن دماغ است پس از اینجا واضح گردیده که جمهور اطباء و
 حکما متفق اند که در دماغ افعال قوه نفسانی ظاهر می شود و حس و حرکت نیز
 مستجمل افعال است پس با ثبات رسیده که از قوه نفسانی حس و حرکت
 در دماغ ظاهر می گردد و لهذا هو المطلوب باید دانست که مراد از افعال
 افعال اولیه اند مثل حس و حرکت و غیره نه ثانی مثل سمع و بصر و غیره پس این عدم
 سامع و باصر شدن جوهر دماغ عدم حسیت آن مطلقاً لازم نمی آید نعم دماغ
 باعتبار ادراک افعال اولیه حساس بالذات است و باعتبار عدم ادراک
 افعال ثانیه غیر حساس پس دماغی مطلق که خارج غیر قوی حس است خلاف
 محض است چنانچه ملا صدیق کازرونی در شرح قانون بمبحث قوی فرموده
 و کثیر من الفلاسفة و عاتة الاطباء اسے اکثر ہم و خصوصاً جالینوس

قوه یا فعل آن قوه یا آثار آن قوه در آن عضو باشد و الا لازم بود که دماغ حس
 سامع و باصر بود پس که مبدء این هر دو قوه است و همچنین قلب نیز سامع و
 باصر باشد چه که نزد حکما سبب جمیع قوی است اقول هذا الكلام باطل زیرا که
 هابلیئوس و اکثر اطباء و فلاسفه قائل اند که مسکن قوای نفسانی و جایی صدور قوا
 آن دماغ است و آرسطو و تابعین و سی احترام نموده اند که مسکن قوی قلب است
 و جایی صدور افعال آن دماغ است پس از اینجا واضح گردیده که جمهور اطباء و
 حکما متفق اند که در دماغ افعال قوه نفسانی ظاهر می شود و حس و حرکت نیز
 مستجمل افعال است پس با ثبات رسیده که از قوه نفسانی حس و حرکت
 در دماغ ظاهر می گردد و لهذا هو المطلوب باید دانست که مراد از افعال
 افعال اولیه اند مثل حس و حرکت و غیره نه ثانی مثل سمع و بصر و غیره پس این عدم
 سامع و باصر شدن جوهر دماغ عدم حسیت آن مطلقاً لازم نمی آید نعم دماغ
 باعتبار ادراک افعال اولیه حساس بالذات است و باعتبار عدم ادراک
 افعال ثانیه غیر حساس پس دماغی مطلق که خارج غیر قوی حس است خلاف
 محض است چنانچه ملا صدیق کازرونی در شرح قانون بمبحث قوی فرموده
 و کثیر من الفلاسفة و عاتة الاطباء اسے اکثر ہم و خصوصاً جالینوس

يرى ان كل واحد من هذه القوى عضو رئيساً هو معدنها كما أنها
 الذي تولد ويحدث فيه توليده للفرخ التي يقوم بها تلك القوة وعند
 وعن ذلك العضو الرئيس يصدر أفعالها فيرون ان القوة النفسانية مسكنها
 ومصدر أفعالها الدماغ في هذه العبارة نظراً لان كون الدماغ مسكناً
 للقوى النفسانية ومصدر أفعالها اختلفت عليه ولا تنزع الاطباء ^{للعلم}
 الأول فيه اللبس الا ان يقال المراد بالسكن المحدث الأول وبمين بحيث
 بجاءه غيره مودده واما عظيم الفلاسفة وهو اسطو فيرى ان مبدئ جميع
 هذه القوى هو القلب الا ان نظور أفعالها الاولية كالحياة والتغذية ^{والنفس}
 والحركة الاثواني كالسمع والبصر ونحوها هذه المبادئ المذكورة لان الروح
 لا يستعد لصدر الأفعال الحسن والحركة الارادية والتغذية الا اذا حصل
 في هذه الاعضاء فيكون هذه مبادئ لصدر الأفعال ^{والنفس} والقوى وعند اطباء
 انما مع ذلك مبادئ القوى ايضا انتهى وقام على آله بمين جاف مودده
 فيرون ان القوة النفسانية مسكنها ومصدر أفعالها الدماغ والمراد بالسكن
 المحدث ويدل عليه قوله اولاً ان كل قوة عضو رئيساً هو معدنها لا ما هو
 الظاهر لان الاتفاق واقع على ان الدماغ مسكن للقوى النفسانية

مصدر الافعالها ودر همین بحث ببقای دیگر نوشته فیری ان مبدء
 جميع هذه القوى القلب الا ان بطورا فعالها الاوليه هي المبادئ المذكورة
 فان الروح لا يستدبر صدور افعال الحس والحركة والتغذية الا اذا حصل في
 هذه الاعضاء والمراد بالافعال الاوليه الحيوة والتغذية والحس والحركة و
 الشهيد بها اخر ازمن افعالها الشوائب كالسمع والبصر وغيرها فان بطورا
 مبادئ غير با وفاضل ميلا في گفته وكثير من الفلاسفة وعائنه الاطباء خصوصا
 جالينوس يرى ان لكل واحد من القوى عضوا رئيسيا هو معدنها وعنه لا يصدر
 او حقيقة افعالها والبواقي خواصم وجوايس فيرون ان القوة النفسانية سكنا
 ومصدر افعالها الدماغ وفاضل مذکور درين مقام بجای دیگر نوشته
 واما عظيم الفلاسفة وهو ارسطاطاليس فيرى ان مبدء جميع هذه القوى هو القلب
 الا ان بطورا فعالها الاوليه هذه المبادئ المذكورة والافعال الاوليه افاد
 الحيوة والحس والحركة والتغذية والتئيم وتوليد النسل واگر گوی که اکلام
 شيخ آيا ان افعالها لا يصدر عنها في اول الامر كما ان الاحساس ايضا
 لا يدر عند الاطباء من الروح النفساني الذي في الدماغ ما لم تنفذ الى
 الجليدية او اللسان او غير ذلك انتهى بتصریح ظاهر می شود که صدور

و بطور افعال قوه نفسانی در دماغ صورت نمی بندد و تا وقتی که در آلات
 نفوذ نکند همچون قوت باصره و ذائقه که تا در جلیه و لسان نافذ نشود
 ظهور ذوق و بصر نمی تواند شد پس ثابت شد که دماغ اگر چه مبدا قوت
 است لیکن بنفسه حساس نیست گوئیم بمنه و کمال کریمه که در اینجا مرد از
 افعال افعال توانیه اند نه اولیه یعنی دماغ مبدا افعال اولیه و توانیه
 هر دو هست مگر در وی صرف افعال اولیه ظهور می یابد اما مصدر افعال
 توانیه پس باالات می گردد و ازین تقریر یوضوح پیوسته که دماغ حساس
 است اگر چه بافعال توانیه نباشد و الا باید که هیچ عضوی از اعضا حساس
 نه بود چه که اعمی عضو همچنین نیست که در وی هر دو افعال مجتمع شوند و شایسته
 که عین و اذن و الف و لسان همه را غیر حساس گویند و از خلف پس
 قول بعدم حساسیت جوهر دماغ علی الاطلاق بیگانه ثابت نگشته
 فقدر فی هذا المقام فانه من مزال الاقدام فصل چهارم در تردید
 اول بعضی اهلای دهلوی قولیه مخفی نه ماند که مذہب اطباء او ای الالباب
 و حکمای نوی الاقترار چنان قرار داد گردیده که نزد اطباء جوهر دماغ مبدا حس
 و حرکت است مطلقاً و نزد حکما مبدا فعل حس نه قوت آن و الیه اشارت شیخ

فی کلیات القانون واما الدماغ فمبدء الحس عند قوم مطلقاً وعند قوم لا مطلقاً
 لیکن خود حساس نیست ورنه سماع و باصره خواهد شد و هو خلاف تصریح عاظم
 اقول نه اخطا تر فاحش دالّ علی قلّة النظر فی الکتاب الطبیعیّه جوین
 اول معنی قول شیخ نیست چنانکه قائل بزعم خود صحیح الحاشیه نگاشته چنانچه
 فاضل آملی در شرح همین قول شیخ فرموده و الشارحون عن آخرهم لیس
 یفهموا معنی قوله مطلقاً و لا مطلقاً و نشر و بما یلم یکن مراد الشیخ و هو ان مطلقاً معناه
 ان الدماغ مبدء لفعل الحس و قوّه عند الاطباء و لا مطلقاً معناه
 انه مبدء لفعل الحس لا القوّه عند الفلاسفه و کذا الکبد مبدء لفعل التغذیه و
 قوّه عند الاطباء و مبدء لفعل التغذیه لا القوّه عند الفلاسفه اور در و اسکا
 و هو ان الدماغ و الکبد عند الفلاسفه مبدء و مصدر لفعل فقط لا القوّه فلم
 یقع الاجماع علی انها معطیان لغیرها قوّه و لا یلزم فی ان الدماغ مبدء الحس و الکبد مبدء
 التغذیه الا ان یکونا مبدءین لفعلها آه بلکه معنی کلام شیخ این ست کما قال
 الفاضل الجیلانی اما الدماغ فمبدء الحس عند قوم ای عند الاطباء و هم
 اتباع جالینوس مطلقاً ای من غیر قبول الحس من القلب و عند قوم
 لا مطلقاً ای بعد قبوله من القلب و فاضل آملی گفته لان الدماغ مبدء

اعطاء قوه الحس لغيره عند قوم هم الفرق الاول مطلقاً ای من غیر قبول قوه الحس
 من القلب ولا مطلقاً عند الفرق الثانی بل بعد قبولها من القلب آه و وهم
 بر تقدیر تسلیم معنی مذکور هم مقصودش حاصل نمی شود زیرا که ازین
 کلام شیخ همین ثابت می شود که دماغ قابل معطی است و قابل معطرا
 ضرور نیست که عدم الحس بالذات باشد بلکه جائز است که حساس
 بالذات بود چنانچه سابقاً در فصل سوم تفصیل تمام ذکر کرده شد و باز
 در اینجا جملاً بیان کرده می شود که جمهور اطباء و حکما متفق شده اند که افعال
 اولیه قوه نفسانی مثل حس و حرکت و غیره در دماغ ظاهر و صادر می شوند
 و افعال ثانوی مثل سمع و بصر و غیره در ان ظاهر و صادر نمی شوند پس
 بوجه عدم سامعیت و بصیرت دماغ عدم حساسیت آن مطلقاً لازم نمی آید
 و قیاس آن بر این قیاس مع الفارق است پس ثابت گردید که جوهر
 دماغ قابل معطی و حساس بالذات است اگر چه با صریح بود و در اینجا به دلیل
 بود در فصول سابقه مذکور شده متذکر و احتفظ قوله و ملا نفیس کرمانی شارح
 اسباب و علامات بوضاحت تمام در تعریف صداع می نگارد بقوله ظاهر
 ان المراد بهما اے باعضا الراس ههنا اے فی تعریف الصداع

بنده لکن کورات ماعد العظم وجوه الدماغ اذ احسن لها والالم انما هو الاحساس
 وظاهر است که تا حال کسی از ما هرین این فن قائل بحس جوهر دماغ نشده
 تا گفته شود که جوهر دماغ حساس است اقول هذا الكلام عجیب غریب یعنی حک
 علیه البیب زیر که در فضل اول اقول اطباء هذا مثل جالینوس و مسیحی و حبیب
 زبده الطب و نجیب الدین سمرقندی و صاحب شفاء الاسقام و غیره نقل
 کرده شدند که ازان صراحت ظاهر می گرد که جوهر دماغ ذی حس بالذات
 است پس قولش تا حال کسی از ما هرین فن طب قائل بحس جوهر دماغ
 نشده تا گفته شود که جوهر دماغ حساس است و ال بر قلت نظر کتب
 طبیه است و بسیار افسوس است که با وجود ذوق و شوق تحریر جوابات
 استقفا تصانیف جدا محمد خورایلا حفظه بنی ساز و بمجائنه کتب دیگر
 چه گفته آید اگر حاشیه حکیم مرحوم که بر شرح اسباب است معائنه
 کرد می هرگز چنین سخن بر زبانش نآورد می چه در حاشیه مذکور به تصریح
 مسطور است که دلیل شرح اسباب و علامات بنا بر مذہب شیخ صحیح است
 و بر مذہب جالینوس لیل و گیر در کار است زیرا که جالینوس قائل
 گشته که حدوث الم و عظم وجوه دماغ می شود و کما ذکر عبارت الحاشیه

فی الفصل الاول فالطرحه الغرض حاشیه جدا این قائل مناقض
 کلام اوست و متابعت جد خود اقتضا میدارد که بمختلف فی شکر^{سبت} است
 جوهر دماغ اقرار نماید و تحقیق تحقیق در این مسئله نزد حقیر بدین
 سوال است که اطباء متقدمین مثل جالینوس و غیره اکثرین تحقیقین متأخرین
 همچو سیحی و نجیب الدین سمرقندی و صاحب زبده الطب و امثالهم
 جوهر دماغ را حساس بالذات گویند بدین معنی که اشیا را بنفسه بغیر وساطت
 حجب و غیره ادراک می کنند و شیخ ابو علی بن سینا رحمه الله علیه درین
 باب سکوت نموده و صراحت بر حساسیت و عدم حساسیت جوهر
 دماغ هیچ حکم نفرموده پس سکوتش دال برین است که شاید را
 می در حساسیت جوهر دماغ مطابق آراء اطباء متقدمین است
 لان السکوت فی معرض البیان بیان ورنه لاجرم بخلاف آن تصریح
 فرمودی و بعضی اطباء متأخرین مثل قرشی و جیلانی و غیره جوهر دماغ
 را حساس بالعرض خوانند لکن وجه وجهی عدول متأخرین از
 متقدمین بنظر نامده جز اینکه قرشی در مؤلفات خود مخ را از رطوبات^{معدود}
 ساخته و چونکه عدم ادراک رطوبات مسلم بود بنا بر آن جوهر دماغ

راغب حساس گفته و حضرت از کلام فاضل جیلانی در مقدم بسبک
تحریر در آمده و الله اعلم بحقیقه الحال و الیه المرجع و المال و النفع
من الاطباء المعاصرين و الحكماء الماهرين آن نیظر و افیه بین الانفا
لا بنظر الکد و الاعتساف فانه من الافلاق الذمیة لبشادات الآیات
الکریمیة و من اراد الکلام فی هذا الکلام فعلیه سلوک مسلک الکرام من
حفظ لسان الاقلام عمایشین بشان الاقوام علی باب المناظرة و هو
الحادثة و المکابرة و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین الصلوة علی سوره محمد و آله و صحبه اجمعین

خاتمة الكتاب

محمد و سپاس لائقه و تحفه بشکر و ثنای بهیچ و انتهای شایان حکیمی است که بنامی کمال الشانی از عناصر درجته
مرکز و مشایخ ساخته و بطون مانع که افضل و اشرف این مرکز است بر اجاس هر دو باطنی ملو و مستند داشته و
دور و دنا می و در بر طیبی که نسخه بدلتش منقذ او و فاسده کفر و ظلم و و تریاق کبیر افانتشش و افحسهم و سقمه و بر
اصحابی که بهر اوی ایشان نفوس علی بنیث و ریاضه و بر آل و عترت کرام که اجتهادشان از نون بین مفضل
زنگنه باور آما بعد از اطباء محققین حتی پشه و را نوید و صلوات و حکمای حاذقین انصاف پسند را مرقه باور که از
جوز زمان سببیت اقران فضائل نیز و سبحان سالار غایت الاحسان فی حسن الخ انسان از
تصانیف نباض فنون طبابت عراز دان موز حکمت شور امثال خود و فریاد حکیم محمد عبد الوحید در فیض انبیا
فطر ثمالین و طبیعت الیاد کار سلط انما رطله طیبه عبد الحکیم محمد اسمعیل کل منوی بقاء الله القوی تبصیر و شمس
را قلم از پیران ابو سعید محمد و شمس کل و سجده از زین العابدین امام مقدم بوده است حسن
انصاف امام وید و اظهار داشته تا زمانه رسد

هذه صورة ما كتبه الفاضل اللبيب والفطن الاديب المولوى

الحكيم ابو السعوى محمد بن محمد بن فريضة من اشهر تلامذة الحكيم محمد بن عبد العزيز

الملكوتى ما دامت شمس فاضته بازعة

الحمد لك يا كمال الصناعة الذى أبرز العالم الى نيا فى الظهور من جلياب العدم ^{نام كتابه} وخصص من بينه نوع الانسان بالعقل والحواس ^{نام كتابه} لمصالح غير ثنائيه وعلمه

ما لم يعلم وخلق اعضائه متنوعه متباينه فى القطرة فجعل منها حساسا وعديم

الاحساس ^{نام كتابه} واستودع فى الدماغ ما هو اشرفها كل الحواس ^{نام كتابه} واتصلوا

والسلام على رئيس الرسل الذى اوضح لنا طريقه شافيه للمريضين ^{نام كتابه} المنهكين

فى علل المعاصى ^{نام كتابه} وعلم كليات قانونه الالهيه واسس احكامه للسلام

يميل عن الصراط المستقيم كل واحد منها من الادانى والا قاصى ^{نام كتابه} وهو على

آله وصحبه الذينهم جمع الجوامع لموارده الحكم ^{نام كتابه} وتوحيد بنيت الدين القويم

باعتنائهم وشكركم ^{نام كتابه} واما بعد فلما كانت مسئلة حس مخ الدماغ معركة

الآثار فيها بين اطباء المحققين ^{نام كتابه} وجيشه ان تحول الكلام فيه مبهوتين

ستجرون فصاروا كالحيارى فى انصافهم ^{نام كتابه} المتكويين ^{نام كتابه} وفالكبوا على

هذه صورة ما كتبه الفاضل اللبيب والفطن الاديب المولوى
الحكيم ابو السعوى محمد بن محمد بن فريضة من اشهر تلامذة الحكيم محمد بن عبد العزيز
الملكوتى ما دامت شمس فاضته بازعة

الفطن البارع طويل الباع صاحب الرأى المستقيم ذو طبيعة الوفاة حلاله للمنفعة
 العلمية ذو قريحة النقادة منقذة للدقائق الحكمية ذو غوابة توافنا العلام فريد مبرزة
 وحيد عصره الحكيم محمد عبد الوحيد اعلى الشذوذة جاته في اليوم الشريف فترت
 رسالة شريفة وعجالة لطيفة سميها غاتية الاستحسان في
 حسن مخ الانسان تشعر في كل لفظ منه روض من المسمى وروني
 كل سطر منه عقد من الدرر ذو فطوى لكم يا معاشر الاطباء الكالمين ذو
 وليشرفي لكم يا عشائر الحكماء الحاذقين ذو واعلموا ان خلاصة الجوهر مثبت بعد
 السبك ذو ويد احق تصدع نقاب الشك ذو وانه بحق اليقين ذو فلا تكون
 من الممتزين ذو سبحان ربك يا الغرة عما يصفون وسلام على المسلمين في الحمد
 رب العالمين ذو وانا العبد المفتقر الى اسم الودود ابو السعد محمد محمود صانه بشي
 عن مساوس الشيطان المطرود عن حشر تلامذة المولى الكافض الحاج المشهور في
 الجاهات بابي احسانات محمد عبد الحى اللكنوى لازالت بدور
 افادته ساطعت

ونحن الكاتبون فان عصينا
 فنبنا للكرام ملكا تبينا

هذا كتاب العالم العامل والفاضل الكامل المولود بحكيمة
 محمد سعيد العظيم آبادي سلمه الله وذوي الايادي من تلامذة
 الحكيم محمد عبد العزيز الكنوني فيضه العلي

الحمد لله الذي ركب جمجمة الراس حصاراً للحواس وجعل للناس بهاهل
 العقل والعلم والقياس روحاً لبُ الحكماء في صنعتهم وان كانت كيف خلق مخ الدماغ
 بين العظام فجعله حاسباً بحكمة وربنا انك على كل شئ قدير سيدك لا يسجد
 وبيرك التقدير والصلوة والسلام على الحكيم الماوي الى الحق والدار
 الى الصواب والطبيب الرفيق الواقى لاجمة العاصية من الآلام في يوم الحساب
 وحسب آله واصحابه الذين عطر وامشام الاسلام بريحان الهداية وورعوا
 مزاج الدين عن الاختلال حق الرعاية واما بعد في بشرى لكم ايها الاحبار ان
 هذه رسالة تشتمل على ما فيها من الفوائد تنفعوا ومن كان في الغفلة لطيفة من
 الماسيين ووافيها نكتة رائعة ليس كشئ عجاب ومشتوق لسامعها الا ان
 وثائق الى نظارتها اعيان اولى الالباب الفاظها درر ثمينة بها الانظار
 ومعانيها عطر يتعطر به مشام الاحبار وهو كيف لا تتصف هذه الرسالة

بهذه الصفات ثمانية وقع الاختلاف في مسئلة بين الاطباء في بعض الجهات
 فكنوا ركاب الفكر ووجهوا الى تحقيق تلك المسئلة بحرصه ^{شهران سنواري ١٢} فو لم تسلك مسلك
 المراد بل نبضت لها فريضه ^{كروث طائفة ١٢} ولم ينزل نفع النزاع فيما بينهم ثامرا ^{عبار ١٢} وكان
 فكرهم في هذا المقام عارضا ^{فكروا} فسلت المحاكمه عن الامام قدوة الاطباء ^{المحققين} المحققين
 المحقق الامعي ^{مؤيد} وقدوة الحكماء ^{المحققين} المدقق الفاضل ^{المؤيد} للمؤيد ^{والشيخ النحرير}
 المختص بالاهل ^{المدعي} القوي ^{استاذ} العلامه المعروف في الافاق بالحكيم
 محمد بن المدعي ^{بعيد} العزيم ^{الكنوي} صانه الله عن شرور المفترمي والغوي ^و
 وجعل فيضه مفيدا ^{الطبع} والذكي ^{فحقق} ما كان حقيقا ^{للإجابة} عند الامام ^و
 وثبت ما قبله ^{ويرتضيه} الفهام ^{ولا ينظر فيه} من التصفية ^{بالانصاف} لطبيعته
 البرغبية ^{ولا يذكر} ذلك المحقق ^{الابدي} فانه ماسح في هذا الباب
 الافادة ^{للطالبين} ولم ينتجب من سجا التحقيق ^{الادري} الخمين ^و لكنه
 لم يلتفت الى حفظه ^{وايداعه} في بطون الاوراق ^{كما يوقع} الجمان ^{حفظا} بالاضطرار
 في الاطابق ^{ولانه} ليس من مستهل كماله ^{وبل} هو قول مرتجل من مقالاته ^{وفيها}
 وجهه نذرا في نظره ^{مؤيده} وراظه ^{مؤيده} المستفيد ^{استفادة} مؤيده
 بين الانام ^{افادة} فانه قبل الى تكامله ^{در} البيت ^{اخوه} المحقق ^{الحكيم}

محمّد عبد الوحيد بسط الله غلامه على راس قاطبة استفيد من غزته ووشى بالبراق
 لتقر بعبادتها اعيان الدهور والافاق وفيها اسما الذين تريدون متاع الفضل
 والكمال ان هو الا غنم ارو فتدوه بقوة واقبلوا اليه باحسن الاقبال هو عليكم
 باسعاد النظر في هذه الحقيقة وتكونوا من المطلاعين على نكتة لطيفة هو لا تسرف فيه
 فتكونون المتأسفين ولا تنسوا له اوفجد تمولكم اذ ذاك من المتأسفين هو لا تحيقوا
 الكتاب الارجل مصاب هو لا يستغله الاس بفضل العلوم والالباب هو لكم
 لتعلمون ان من الفات او صنف كتابا فهو حقيق بان يخرج هو لا يرضى له
 العاقل العادل بان يفتح او يقدر ثمانية ليس له غرض الا اشاعة العلوم
 الى الجاهات هو لا يقصد نفعاً لنفسه الا بقا الفضل مع كرو الآفات هو فاذكروا
 ذكرا لمحققين المذكورين دعاءه ببارك الله لكم فيما تترادون من الخيرات صبا
 ومساكوه سووه العبد الضعيف الراجي الى رحمة ربه المجيد محمد بن المدعو بالسعيد
 بن الحافظ السيد مهر على المستوطن بالعظيم آباد صانها الله لها من حظوظ الفساد
 هذا شرح من قلم الفاضل الميرزا البارغ المولوي الحافظ محمد شبيب
 سلمه الله وابقاه

الحمد لله الذي خلق الانسان برياً عن اليباس هو له اسن اللباس هو وحلاه

بكمالية الاحساس هو والصلوة والسلام على من ارسله رحمة للناس هو وعلى آله واصحابه
 الذين هم شفاعار يوم الباس + ما دام بالاقلام تلوون القراطيس هو وليعد فيقول العبد
 للمذنب لا البضاعة له الا النعاس محمداً المدعو لشعيب عاذة العبد من شر الوساوس
 اسئناس هو ان احق العلوم واولها بالتفضيل علم التشریح النبراس هو البيت الذي
 وضعه الخالق بالتكريم في كلامه لتسطاس هو ومن شته ترضى الفضلاء والنظر في
 اكبوا عليه في كل آن هو وصفت بالعبادة جالسه بعض افرسان هو وبين ابوابه فصول
 حق التبيان هو وقد وقع لشعيب في حس مخ الدماغ قبيل هذا الاوان هو شئ
 طار المند به بالفتيا من كل بلد محقق هو ولم يرجع بنبا يقين من كل فج عميق هو
 فتوجه الى تنقيح المرام هو وتوضيح ما زلت فيه اقدام العظام هو من له ذهن صائب
 وغريزة وقادة كاللوكب الشاقب هو سباق الفرسان في سبيل الكمال هو نقاد
 ذوي المجد والاجال هو وحيد الايام محسود الطغام هو محمود الكرام احكام
 محمد عبد الوحيد دام عليه فضل المجيد وقالت رسالته غريته هو ورقة تيمية هو
 فظولي لظالعيها هو وبشرى لناظرها هو كيف لا وقد منحض فيما عن برد الحق
 الصريح هو ومحفض النصح النصيح هو وشيخ في جنابا الزوايا خيول كلامه المبيع هو
 واجاب فيها ايضاً عما اورد بعض الاطباء والاجلة هو على كلام اخيه واستاذ

مركز الطائفة والاعانة العزیز الوجودی و منبع الفیض والوجودی و فی الاخلاق الحسنة
 المشكور بالاسنة مولانا و استاذنا الاحکیم محمد عبد العزیز بن و دام الیہ من لا قطا
 التجرید و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین والصلاة والسلام علی مورث العلمین
 و علی آله واصحابہ و دام بقرا مثل هذا فیعمل العالمون

تاریخ طبع و انتشار بے بدل شاعر ضرب لہلہ سخنوار زلی منشی
 اشرف علی صاحب شرف لکنوی

فیض سے اونکے ہر اک ہر بہر ہند
 ایک کونے میں کیا دریا کو نہ
 یہ وحید العصر نسخہ و پسند

ہرین طبیب بے بدل علیہ الرحمہ
 کیا رسالہ یہ لکھا ہو لا جواب
 اشرف اوسکے طبع کی تاریخ لکھ

خاتم الطبع

خدای کار ساز اس پاس ہر اس پاس کہ مقاصد عباد و انبیایات میر سنند
 و نقشل سید مساعی بکر سی طہوری نشانند بیشتر ضعیف را چہ یار اگر شکفل امری
 تواند شد ہمہ از تخلیق و توفیق حضرت اوست و ویرای نادرد نکات و
 جواہر بے بہای حکمت کہ از معاون طبلت خیزور شخ فیضان صناعت او

حسن انجام این نسخه اکسیر خاصیت و ذخیره کثیر المنفعت سببی بختیاری است
 فی حسن مخ الانسان از افادت محسود الاثمل جامع الفضائل جناب
 مستغنی عن الاقارب حکیم عبد الوحید صاحب ابن حضرت جالبینوس
 زمانی طبیب الاثنانی فخر الفضل امام احکام عظیم التظیر و العلیل جناب حکیم محمد امین
 صاحب لکهنوی عثم فیضها انجریل که معانی شش با حساس حرارت
 نورانیه مغز و هوشمند ی بر افروخت و دقتش منیدن را سبق حیرت
 آموخت بحسن مساعی کار پر و ازان این مطبع که به انوار محمدی اشتاقی
 یافته و سیما حالش محض بجلوه افضال غیبی بر تافته بفرایش جناب مصنف
 و کمال عرق ریزه ذوالمجد و الفضائل عالم عامل نکته شناس گوهرین قیاس
 حکیم مولوی ابوالسعود محمد محمود که محشی و صحیح رساله اند و در شهر شعبان
 المخطوم سنه یک هزار و دصد و نود و نه هجری نبوی علیه السلام چون جان
 در قالب طبع موزون آمد و چون بشارت بد لها پسندیده نمود و بمشایه
 جمال محبوب بنظر اهل بصیرت جا گرفت خدایش مقبول گرداناد فقط
 راقم حرمت بنده اسید و ارجمت خالق اکبر محمد شیخ بهادر ممتنع انوار محمدی لکهنوی

۹۱۰

9279

